

ЗАСОБИ ВІДНОВЛЕННЯ ПАНІВНОГО СТАНОВИЩА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ВІД ГІТЛЕРІВСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

У статті проаналізовано особливості відбудовчого процесу в Україні на визволеній території в ідеологічній площині, зокрема боротьби з національно-визвольним рухом, використання владою репресивно-каральних органів для збереження сталінського тоталітарного режиму.

Ключові слова: відбудовчий період, післявоєнні репресії, ідеологічна боротьба.

Початок визволення України від фашистських загарбників означав і початок відновлення мирного життя та відбудовчого процесу у всіх сферах життя, що породжувало велику кількість недоліків. Саме на недоліках і шляхах їх усунення зосередив свою увагу пленум ЦК КП(б)У, який відбувся 24–26 травня 1944 р. На прикладах роботи газет «Соціалістичний Донбас» і «Соціалістична Харківщина» було вказано на незадовільний стан роботи з газетними кадрами, недостатній рівень на їх сторінках критики і самокритики, відсутність матеріалів, що висвітлюють дружбу народів СРСР, на значні запізнення доставки газет¹. Пленум відмітив значні недоліки у змістовності проведення лекцій, бесід, доповідей на міжнародну тематику, повільне відновлення роботи клубів, кінотеатрів, бібліотек, радіовузлів. Рішення пленуму були спрямовані на виконання конкретних завдань в ідеологічній площині, що стояли перед парторганізацією республіки. Необхідно було дати відповідь на питання, що турбували населення і неодноразово ставилися пропагандистам, лекторам, агітаторам: «Що буде з полоненими, котрі потрапили в полон до німців?», «Як буде ставитися до них уряд?», «Що буде робити радянська влада з людьми, котрі були вимушеними працювати на німців?» і т. п.² Серед заходів пропонувалося першочергову увагу приділити пресі, підбору агітаторів, покращити керівництво радіомовленням, комсомолом, профспілковими організаціями, більшу увагу звертати на роботу культурно-освітніх установ. Особливе місце відводилося викриттю українсько-німецьких націоналістів, що не

викликало сумнівів про ставлення влади до звинувачених у такому гріху. В рішеннях підкреслювалося, що недоліки, відмічені в Сталінській і Харківській областях, мають місце і в інших регіонах, тому пленум ЦК КП(б)У ставив завдання по їх усуненню в масштабах республіки. Робився акцент на те, що німецький фашизм нагадує пораненого звіра і його треба добити в його власній барлозі та звільнити від поневолення народи Європи³. Таким чином, республіканська парторганізація націлювалася на те, що боротьба буде тривати, навіть тоді, коли територія СРСР буде звільнена від гітлерівців. Майже ті ж самі недоліки були відмічені в постанові Оргбюро про роботу Ворошиловградського обкому КП(б)У 11 жовтня 194 р. Підкреслювалося, що в кадровому питанні при висуванні комуністів на посади керівних працівників не враховується їх політична і ділова придатність, погано розгорнута робота серед певних груп населення по викоріненню «відсталих настроїв», мало проводиться бесід, доповідей, не використовується кіно, радіомовлення, в газетах допускаються грубі помилки⁴. Повторення майже через півроку після пленуму тих самих недоліків свідчило про те, що роз'яснювальна робота серед населення поступалася мобілізаційно-силовим заходам держави, спрямованим на боротьбу за панівне становище комуністичної ідеології. У зв'язку з цим була розроблена таємна інструкція НКВС про завдання і постановку оперативно-чекістської роботи в звільнених від німецько-фашистських окупантів містах і районах, яка пропонувала негайно посилати у звільнені міста і райони завчасно підготовлені оперативно-чекістські групи НКВС–УНКВС зі завданням очистки їх від ставлеників і пособників окупантів, виявлення агентури німецьких розвідувальних органів і організації проти них активних контррозвідувальних заходів⁵. Інструкцією передбачалося виявлення і взяття на облік: а) особового складу розвідувальних, контррозвідувальних і адміністративних німецьких органів, що діяли на тимчасово окупованій території; б) власників і мешканців будинків, в яких розміщувалися згадані органи і їх обслуговуючий персонал; в) агентів німецької розвідки, гестапо і таємної поліції, резидентів, агентів, диверсантів, терористів, радіозв'язкових, утримувачів явочних квартир, провідників; г) членів магістратів, місцевих самоуправлінь, старост, службовців поліції та інших німецьких адміністративних органів. Покладалося завдання також брати на облік: д) зрадників, провокаторів і німецьких пособників; е) учасників білогвардійських націоналістичних організацій, утворених німцями; ж) учасників банд, котрі використовувалися для охорони населених пунктів, для виконання каральних і реквізиційних функцій; з) утримувачів радіостанцій, складів боєприпасів і продовольства, залишених німцями; і) членів і кандидатів ВКП(б) і ВЛКСМ, що пройшли реєстрацію у німців; к) жінок, що вийшли заміж за офіцерів, солдатів і чиновників німецької армії; л) утримувачів притонів і

будинків розпусти; м) усіх без винятку осіб, що служили в утворених німцями закладах, установах і підприємствах безвідносно до роду обов'язків (виключаючи насильно мобілізований контингент); н) осіб, що добровільно відійшли з німцями та членів їх сімей. Всі особи, перераховані в пунктах «а», «б», «в», «г», «д», «е», «ж», «з», «к», «л» підлягали негайному арешту⁶. Всіх інших — дрібних службовців (опалювачів, сторожів, прибиральниць, рядових канцелярських службовців) передбачалося заарештовувати тільки при наявності матеріалів про зрадницьку діяльність, а за рештою — мало встановлюватися агентурне спостереження. Через агенуру ж вивчалися настрої населення, у тому числі віруючих, для визначення «правильної» лінії по відношенню до церкви і служителів культу. Їх арешт і закриття церков могло здійснюватися лише за згодою 3-го Управління НКВС. В цілому ставилося завдання (при наявності певних гарантій) здійснювати перевербовку агенури і пособників противника⁷. Інструкцією встановлювалася періодична звітність органів НКВС (не рідше 1 разу в декаду) за відповідною схемою. Таким чином, практично все населення визволених територій проходило через чистилище спецслужб, котрі встановлювали його «благонадійність». Нечіткість визначення пособництва давала підстави включати до цієї категорії будь-кого, хто перебував на окупованій території, і притягати до відповідальності, адже сам факт знаходження в окупації накладав певну провину. Як відмічав В. Стецкевич, — «Усю вину за те, що людина опинилася на тимчасово окупованих землях України, по суті перекладали на неї ж»⁸. Такі перевірки були не тільки дієвим способом виявлення антирадянських елементів, що було природним явищем, але й вони приховували у собі можливість зловживань з боку представників владних структур, особливо правоохоронних органів. Крім того, це породжувало невпевненість усіх, хто перебував в окупації, змушувало людей відчувати себе винними, що давало змогу легше утримувати їх у покорі.

Для виявлення колаборантів, провокаторів, пособників та їх прибічників часто використовувалися заздалегідь складені списки, джерелом інформації яких слугували донесення радянських розвідників, зв'язкових, партизанів, підпільників, очевидців. Іноді такі списки сягали кількох десятків осіб⁹. Так, в одному з таких списків, складених на зрадників Батьківщини і провокаторів з числа колишніх радянських і партійних посадовців, значилися по Київській області 4 особи, які до війни працювали секретарями райкомів, міськкомів, зав. відділу кадрів Київського міськкому партії, у Ворошиловградській області 6 осіб: зав. відділу пропаганди, працівник райгазети, зв'язкова секретаря обкому КП(б)У і т. п., у Полтавській області — 8 осіб, в Сталінській області 5, в Миколаївській — 4 колишніх посадовці¹⁰. Всі вони мали понести заслужену кару. Та особлива загроза вбачалася радянській

владі в українському національно-визвольному русі, який набирав оберти і попри усі намагання більшовицької пропаганди ототожнити його з німецьким фашизмом не зник з відступом німців, а вперто культивував ідею незалежності і був розповсюджений на всій території республіки. В довідці про політичні настрої населення за вересень 1944 р. повідомлялося про викриття широко розгалуженої мережі націоналістичного підпілля в Криворізькому, Широківському, Сталінодорфському, Щорському, Софіївському, Дніпродзержинському, Криничанському, Верхньодніпровському, Новомосковському, Магдалинівському, Нікопольському, Петропавлівському районах Дніпропетровської області та в самому обласному центрі¹¹. Як згадувалося раніше, оунівські осередки існували на Харківщині, Донеччині та в інших областях. Отже, як Захід, так Схід і центр України підпадав під вплив націоналістичної ідеології.

Для боротьби з нею сталінська тоталітарна система застосовувала особливо витончені способи. З метою підриву соціальної бази національно-визвольного руху і підриву його авторитету серед населення органами НКВС формувалися спеціальні підрозділи, які під виглядом бійців УПА чинили розправи над цивільним населенням, проникали в боївки, виявляли керівний склад підпілля і знищували його. Про діяльність однієї з таких груп розповідала газета «Волинь» 4 серпня 2000 року: «Так, наприклад, один Сафат Панасюк, що був ватажком спецгрупи НКВД, особисто замордував більш як 500 наших земляків. ...Вони хватали дівчат, вчителів і медсестер, присланих із Східної України, згвалтовували, потім прив'язували за ноги до нагнутих дерев і розривали їхні тіла»¹². Про те найяскравішими є свідчення самих членів спецгруп. У звіті одного з командирів спецгрупи майора Соколова читаємо: «Цих коней і вози ми забрали, голові сільради видали розписку, що коні і вози забрані куреном “Бистрого” і станичного села... ми забрали його з собою, вбили його і кинули в колодезь»¹³. Відбувалося тотальне винищення свідомого українського населення. За підрахунками І. Біласа, протягом шести неповних місяців 1944 року після визволення Західної України від гітлерівців сталінським репресивним апаратом було ліквідовано 124 336 осіб, котрі брали участь в національно-визвольній боротьбі¹⁴. Такі «подвиги» переодягнених радянських спецгруп НКВС і НКДБ не могли залишатися поза увагою прокуратури і партійного керівництва. Відповідальний організатор ЦК КП(б)У Канілов у своїй довідці від 9 березня 1945 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)У О. Кириченка повідомляв: «Проведеною перевіркою ряду районів (Повстанський, Білобожницький, Чортківський, Вишневецький та інші) встановлено, що ряд райвідділів НКВС грубо порушують радянські закони при проведенні арештів, а також різних слідчих справ на заарештованих, звинувачених громадян в приналежності їх до українсько-німецьких націоналістів»¹⁵. Про

факти грубого порушення законності повідомляв і прокурор УРСР Р. Руденко 24 лютого 1945 р. Він наводив конкретні приклади. Так, в Коропецькому районі Тернопільської області оперативна група НКВС, яку очолював начальник райвідділу міліції Белаш, за обстріл своєї групи вчинила в селі Красієво погром, в результаті якого було спалено понад 100 селянських хат, в тому числі тих, що належали сім'ям військовослужбовців. Було розстріляно 6 осіб, серед яких Грон Микола, син котрого в той час служив в РСЧА. Прибувши на місце під час пожежі, другий секретар РК ПК(б)У Піддубний ніяких заходів не вжив і навіть не повідомив про цей випадок обласний комітет партії. В іншому випадку, за розпорядженням начальника Острожецького райвідділу НКВС Ровенської області Піканова без суду і слідства була розстріляна громадянка Устимчук Марконія — мати трьох синів, які знаходилися в Червоній армії, а чоловік працював в оборонній промисловості. В Снятинському районі Станіславської області співробітниками НКДБ були розстріляні 7 осіб, серед яких громадянин Луцик, син якого загинув в боротьбі з гітлерівцями¹⁶. Подібних прикладів беззаконня було багато. Мали місце й затягування з розслідуванням справ, і заарештовані місяцями чекали вироків. Так, в Тернопільській області це пояснювали тим, що кількість заарештованих в 2–3 рази більша, ніж кількість закінчених справ. У січні 1944 р. було заарештовано 160 осіб, а закінчено слідство тільки по 69 справах, у лютому того ж року заарештовано 280 осіб, а завершено слідство по 78 справах¹⁷. Документи свідчать, що терор по відношенню до населення Західної України був масовим явищем і мав місце у Волинській, Ровенській, Тернопільській, Чернівецькій, Станіславській, Ізмаїльській областях¹⁸. Дещо менше, але теж потерпав від репресій південь України. Тут каральні органи зосередили свої зусилля на боротьбі з наслідками румунської окупації і виявленні підпілля ОУН. У квітні–травні 1944 р. одеськими спецорганами були виявлені і заарештовані 11 представників Румунської православної місії, які обвинувачувалися у співробітництві з окупантами. Хвиля репресій прокотилася серед студентства. Розгалужена мережа ОУН була виявлена в Одеському університеті, медичному інституті, морському та харчовому технікумах. З квітня 1944 р. по серпень 1945 р. в руки каральних органів потрапило 2411 осіб¹⁹. У певній мірі саме партійне керівництво заохочувало каральні органи до провокаційних дій. Так, у своєму виступі на нараді в Дрогобицькому обкомі КП(б)У М. Хрущов заявив: «Я б рекомендував в першу чергу підставити під удар ворожо-класові елементи села — куркулів і їх пособників. Нехай вони з ними розправляються, якщо хочуть розправлятися з кожним, хто побував в КВС»²⁰.

Іноді зловживання і беззаконня каральних органів ставали предметом розслідувань суворої партійної оцінки. Вже в листопаді 1944 р. бюро

Тернопільського обкому КП(б)У розглянуло питання про порушення революційної законності працівниками НКВС і начальником штабу 174 ОСВ майором Полянським в селі Кривеньки Пробіжнянського району. Постановою бюро заступник начальника райвідділу НКВС Костін і начальник райвідділу Беляєв були звільнені з роботи. Начальнику облуправління НКВС Сараєву і начальнику облуправління НКДБ Малініну було доручено притягти до відповідальності учасників підпалів і розстрілів. Секретар райкому Шинкаренко зобов'язувався надати допомогу у придбанні будматеріалів на будівництво спалених будинків сімей червоноармійців²¹. Звертає на себе увагу той факт, що відбудові підлягали лише будинки, котрі належали сім'ям червоноармійців, а решта постраждалих селянських сімей на допомогу не могли розраховувати. Не дивлячись на окремі факти розслідувань і покарань винуватців трагедій, терористичні акції проти населення мали місце і в наступні часи, приклади яких приведені в доповідній записці військового прокурора МВС УРСР Кошарського від 15 лютого 1949 р. і в книзі І. Лосєва «Феномен «бендерофобии» в русском сознании. Взгляд на проблему глазами русского аналитика в Украине»²². Це було красномовним виразом ставлення радянської влади до українського населення.

Для більш ефективної боротьби проти націоналістичної ідеології радянські спецслужби утворювали фіктивні націоналістичні осередки, завданням яких було втягування невдоволених радянською владою елементів у підпілля з наступним їх знищенням. Іншою метою інспірованого псевдопідпілля було проникнення в керівні органи ОУН з метою виявлення і знищення його керівництва. За оцінкою І. Біласа, в 1944 р. органами НКДБ були утворені псевдоагентурні центри: в Білоцерківській окрузі 30 центрів, у Криворізькій — 18, у Дніпропетровській — 13, у Конотопській — 20, у Миколаївській у 4-х районах²³. Таким чином радянська влада розправлялася не тільки з активними учасниками національно-визвольного руху, а й з своїми потенційними противниками, які могли бути небезпечними у майбутньому.

У січні 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України». Наряду з вимогою докорінно покращити політичну роботу серед населення ЦК безпосередньо ставив завдання посилення збройної боротьби проти ОУН, вимагав створення в кожному селі комсомольських організацій, активного залучення місцевого населення до викриття націоналістів та їх пособників. Секретарі обкомів КП(б)У зобов'язувалися відповідно до графіку провести наради і розробити конкретні заходи боротьби з націоналістичним підпіллям і надати їх на затвердження в ЦК КП(б)У. Серед заходів рекомендувалося провести облік усього населення і попередити родичів тих,

хто не зареєструвався, що при їх неяви на реєстрацію вони будуть вважатися бандитами, а їх родина буде репресована²⁴. Ця постанова певною мірою вплинула як на активізацію дій парторганізацій і каральних органів в Західній Україні, так і прискорила процес добровільної здачі повстанців.

Намагаючись продемонструвати добру волю, радянський уряд постійно вдавався до випробуваного методу — демагогічних звернень до бійців УПА з пропозицією скласти зброю і чесно спокутувати «провину» перед народом. За оцінкою В. Гриневича, Л. Гриневич і Б. Якимовича, таких звернень було не менше семи²⁵. У такий спосіб влада досягала певних результатів. Нестійкі елементи, або ті, кого шантажували через родинні зв'язки, зголошувалися до добровільної здачі. З інформації, надісланої секретарям обкомів і райкомів КП(б)У і начальникам обласних управлінь НКДБ і НКВС видно, що тільки з 10 по 31 січня 1945 р. з'явилися з каяттям у Львівській області 4335 осіб, в Дрогобицькій області 3677, в Станіславській області 1155 осіб. А за період з 10 січня по 23 лютого 1945 р. з'явилось з каяттям в Західних областях України 22000 осіб²⁶.

Широко використовувалися більшовиками й інші провокаційні методи. Серед них — підробка оунівських документів, які компроментували керівний склад УПА. Ці документи підкидалися спецслужбами націоналістам, і служба безпеки ОУН сама розправлялася з повстанцями. Такими «досягненнями» хизувалися у своїх звітах секретарі Ровенського обкому КП(б)У Бегма, Львівського обкому партії Грушецький²⁷.

Боротьба з національно-визвольним рухом в Україні займала чи не найважливіше місце у спектрі ідеологічних завдань по забезпеченню відбудови тоталітарного суспільства, але вона була не єдиним способом зберегти сталінську диктатуру. Важливе місце відводилося в цьому процесі різноманітним обмеженням та заборонам. Населення крупних міст, що пережило окупацію, підлягало перевіркам, а виявити неблагонадійні елементи в перенаселеному місті було значно важче. Тому повернення в міста їх колишніх мешканців було обмеженим. Звичайно, були об'єктивні причини таких обмежень. Як зазначає Т. Вронська, до них відносилися: руйнація під час війни житлового фонду, труднощі з поставками продовольства, дефіцит транспортних засобів тощо²⁸. Особи, які працювали на німців, колишні поліцаї, повії підлягали виселенню протягом 24 годин. Доцільність повернення у міста колишніх мешканців визначалася спеціальними комісіями. Іноді це призводило до зловживань, породжувало корупцію у владних структурах. Т. Заболотна наводить приклад, коли представник Київського обласного відділу торгівлі, за дозвіл оселитися в столиці його родині, запропонував забезпечити місто хлібом²⁹. Слід зауважити, що політика депортацій населення, як засобу забезпечення політичної стабільності в певному регіоні, завжди була в арсеналі більшовиків і широко

використовувалася владою в Україні, як на початковому етапі війни, так і в її кінці, в процесі відбудови держави.

Вже 13 квітня 1944 р. Наркоматом внутрішніх справ і НКДБ була прийнята постанова «Про заходи по очищенню території Кримської АРСР від антирадянських елементів». За короткий час — з 10 квітня до середини травня — в республіці було виявлено 8521 антирадянськи настроєну особу та вилучено велику кількість зброї³⁰. Враховуючи той факт, що в період окупації Криму гітлерівськими військами частина татарського населення пішла на службу до окупантів і вступила в німецькі військові формування, на початку травня 1944 р. ДКО прийняв постанову про виселення всіх татар з території півострова до спецпоселення у районах Узбецької РСР. Документом передбачався певний порядок переселення. Спецпоселенцям дозволялося взяти з собою особисті речі вагою 500 кг на сім'ю, решту майна: будівлі, худобу, домашню птицю тощо здати державним органам влади³¹. Про правовий статус спецпоселенців свідчить один із пунктів постанови, де йдеться про транспортні розрахунки. У ньому сказано: «Розрахунки за перевезення здійснити за тарифом перевезень ув'язнених»³². Отже, все татарське населення Криму прирівнювалося до ув'язнених без будь-яких юридичних підстав і по суті було покаране за злочини окремих осіб самим жорстоким способом. За підрахунками М. Бугая, в ході кампанії з Кримської республіки було депортовано 191014 осіб татарської національності³³. Держава відмовила кримським татарам у праві проживати на своїй етнічній території. В постанові навіть не йшлося про термін, на який переселялися татари. Підписавши постанову, Сталін помстився цілому народові за відмову в підтримці його диктатури. Така ж доля раніше спіткала й українців. З березня 1944 р. за розпорядженням НКВС сім'ї, зі складу яких були оунівці, або співчуваючих їм родичів почали переселяти в глибинні області СРСР. Унаслідок цих заходів з 1944 по 1950 р. з західних областей України було депортовано 50 453 см'ї у складі 143141 особи³⁴. Дещо іншу цифру наводить В. Нікольський. За його підрахунками, з 1943 р. по 1957 р. в Україні було репресовано 121540 осіб³⁵. Разом з тим, не дивлячись на визнання суспільством того факту, що насильницьке переселення великої кількості українського населення було незаконним, прийнятий 17 квітня 1991 р. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» не визнав спецпоселенців жертвами. Ця прикра помилка не виправлена і до сьогодні.

Сталінська тоталітарна система боролася за абсолютну владу над людьми не тільки в межах України. Ідеологічній чистці підлягали також громадяни, котрі за різних обставин опинилися на чужині (військовополонені, остарбайтери тощо), а після війни поверталися на батьківщину. До таких було особливо прискіпливе ставлення. Рішення про повернення своїх громадян,

що опинилися за кордоном, було прийняте радянським урядом 4 жовтня 1944 р. Керівництво репатріацією громадян було доручено генералу Голікову, відповідну допомогу йому також надавали спецслужби. Через місяць в інтерв'ю кореспонденту ТАРС він цинічно заявив, маючи на увазі репатріантів: «Вони будуть прийняті вдома, як сини Вітчизни. У радянських колах вважають, що навіть ті з радянських громадян, які під впливом німецького насильства та терору вчинили дії, що суперечать інтересам СРСР, не будуть притягнені до відповідальності, якщо вони будуть чесно виконувати свій обов'язок після повернення на Батьківщину»³⁶. В дійсності репатріанти спочатку потрапляли до фільтраційних таборів, де вирішувалася їх подальша доля. Як вважає О. Буцко, посилаючись на іноземні джерела, тільки 15–20% громадян поверталися додому, 15% були засуджені і відправлені в табори на 5–10 років, 10% висилалися в райони Сибіру, 15% посилалися на примусові роботи, а 20% були розстріляні або отримали ув'язнення на 20 років³⁷. Навіть ті, кому пощастило повернутися до рідної домівки, змушені були давати пояснення радянським спецслужбам. Характерними є свідчення репатріанток К. Зайцевої і А. Гранатир з Дніпропетровщини. «...Мене заставили їхати мусово на хвашистську землю свої поліцаї, уникнути не було як бо слідили скрізь нас, а наглядаями були такіто. Найда Іван Савелович. Маловік Ілько із країни і староста був Дударь Анис Васильович. Гнали нас на станцію під оруж'ям... Спасіба доблісній Красній Армії шо освободила нас од хвашиського гніту! Спасіба й велике спасіба нашому дорогому вождю отцу товаришу Сталіну!»³⁸ — писали вони, наче під диктовку оперативника. Ставлення до репатріантів в СРСР, як до зрадників батьківщини, було однією з ідеологічних складових тоталітарного режиму, тому вони часто незаконно переслідувалися. До такої думки схиляються і російські історики³⁹.

Великі надії у відбудовчий період покладалися на освітян. Саме вони мали забезпечити ідеологічно «правильне» виховання підростаючого покоління. Тому наряду з нагальними питаннями відбудови промислових об'єктів секретарі райкомів КП(б)У велику увагу приділяли перевірці вчителів⁴⁰. На Херсонщині першим секретарем обкому Федоровим відмічався низький рівень грамотності сільських вчителів, наголошувалося на необхідності розвінчання «зрадницької діяльності українсько-німецьких націоналістів»⁴¹. Це завдання, як першочергове, також висувалося на нараді учителів західних областей України 6 січня 1945 р. Особливо жорсткій критиці піддавалася ідея утворення самостійної української держави, наголошувалося на химерності планів українських націоналістів — «бандерівців», «мельниківців», «бульбівців»⁴².

Таким чином, відбудовчий процес в Україні почався ще в ході Великої вітчизняної війни і мав свої особливості. Він супроводжувався невпинною

ідеологічною боротьбою різних політичних сил, що тривала довше ніж сама війна. Паралельно з відбудовою народногосподарських об'єктів першочергове значення віддавалося пропагандистським заходам — виданню газет, брошур, зведень «Совинформбюро», відновленню роботи культурно освітніх установ: клубів, бібліотек, хат-читалень, насиченню їх літературою. Значна увага приділялася підготовці кваліфікованих кадрів журналістів, агітаторів, пропагандистів, викладачів суспільних наук вузів та мережі політпропаганди. Основу цієї підготовки становило поглиблене вивчення основ марксизму-ленінізму, історії ВКП(б). Більшовицькі партійні органи дбали про те, щоб на визволеній території не утворювалося політичного вакууму, і наполегливо відбудовували партійні і комсомольські організації. Разом з тим, велике значення приділялося ідейній чистоті партійних мас, особливо тих, хто пережив окупацію. Отже, перевірка членів і кандидатів ВКП(б) носила системний характер і проводилася кілька разів. Перевірці підлягали не тільки партійні кадри, а й окремі категорії населення, особливо вчителі, які мали великий вплив на формування світогляду підростаючого покоління. Окрему категорію становили радянські військовополонені, що поверталися додому, та вивезені до Німеччини на роботу українці, що поверталися з неволі. На них чекали фільтраційні табори, після яких певна частина громадян продовжувала «спокутувати провину» в таборах ГУЛАГу, на примусових роботах в будівництві або на шахтах. Частина населення України, в якій не був впевнений сталінський режим, підлягала виселенню зі своєї історичної території в глибинні райони СРСР. Така доля спіткала татар Криму, тисячі сімей з Західних областей України. Значне місце в ідеологічному обґрунтуванні відбудови соціалістичного суспільства відводилося виявленню і знешкодженню антирадянських елементів і колаборантів, для чого часто використовувалися заздалегідь складені підпільниками, партизанами і розвідниками списки. Проте, центр ваги в ідеологічному забезпеченні відбудовчих процесів в Україні був перенесений у площину боротьби з українським національно-визвольним рухом. Для його компрометації і підриву авторитету серед широких верств населення застосовувалися різноманітні засоби, у спектрі яких були агітація, пропаганда, провокації, залякування, збройні операції. Чільне місце у цьому протистоянні відводилося каральним органам — НКВС та НКДБ, які, порушуючи усі норми законності, чинили розправи над мирним населенням. Отже, однією з найголовніших складових відбудовчого процесу в Україні було використання владою репресивно-каральних органів для насадження комуністичної ідеології, знищення політичних опонентів і збереження сталінського тоталітарного режиму в державі. Ідеологічним підґрунтям і своєрідним виправданням перелічених заходів слугували постанови ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, Політбюро, відповідні накази керівних структур каральних органів.

¹ О партийно-массовой работе в Сталинской и Харьковской областях / Резолюции пленума ЦК КП(б)У 22–26 мая 1944 г. // КП(б) Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. В двух томах. — Т. 2. 1941–1976. — К., 1977. — С. 75.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (*дали* — ЦДАГО України). — Ф. 1, оп. 23, спр. 453, арк. 20.

³ О партийно-массовой работе в Сталинской и Харьковской областях / В двух томах. — Т. 2. — С. 78–81.

⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 822, арк. 2–4.

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (*дали* — ГДА СБУ). — Ф. 6. 1942, оп. 35, арк. 104.

⁶ ГДА СБУ. — Ф. 16. 1942, оп. 35, арк. 104–105.

⁷ ГДА СБУ. — Ф. 16. 1942, оп. 35, арк. 105–106.

⁸ «Каратимуть за те, що народ був під німцями і мусив якимось жити». Населення України в перші місяці війни // Дзеркало тижня. — № 3. — 18 червня. — 2008.

⁹ ЦДАГО України. — Ф. 62, оп. 1, спр. 295, арк. 121–122, 123.

¹⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 22, спр. 862, арк. 1–7.

¹¹ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 46, спр. 318, арк. 4.

¹² Волинь. Число 31 (475). П'ятниця. — 4 серпня. — 2000.

¹³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз // У двох книгах. — Кн. 2. — К., 1994. — С. 440.

¹⁴ Білас І. Протистояння. До 50-річчя УПА // Визвольний шлях. — 1993. — Кн. 4. — С. 398–408.

¹⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 46, спр. 395, арк. 4.

¹⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 190, спр. 29, арк. 187–191.

¹⁷ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 46, спр. 395, арк. 6.

¹⁸ Білас І. Назв. праця. — С. 571–579.

¹⁹ Бажан О.Г. Репресивна діяльність органів НКДБ УРСР в Одеській області в роки Другої світової війни // Велич подвигу народного / Зб. наук. стат. — Одеса, 2006. — С. 12.

²⁰ Стенограма виступу М.С. Хрущова на нараді в Дрогобицькому обкомі КП(б)У 21 листопада 1945 р. // Укр. іст. журн. — 1995. — № 5. — С. 106.

²¹ Білас І. Назв. праця. — С. 580–582.

²² Білас І. Назв. праця. — С. 440–477; Лосев І. Феномен «бандерофобии» в русском сознании. Взгляд на проблему глазами русского аналитика в Украине / Українська видавнича спілка. — К., 2007. — С. 16–17.

²³ Білас І. Назв. праця. — С. 361.

²⁴ Об усилении борьбы с украинско-немецкими националистами в западных областях Украины. Постановление ЦК КП(б)У 10 января 1945 г. // Укр. іст. журн. 1995. — № 3. — С. 101–105.

²⁵ Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917–1995) / Упор. Я. Дашкевич. — Львів, 1996. — С. 609.

²⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 190, спр. 29, арк. 76, 139.

²⁷ Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). — Торонто–Львів, 2006. — Т. 7. — С. 419–424.

²⁸ Вронська Т.В. Режимно-обмежувальні заходи органів влади на визволеній території України під час Великої вітчизняної війни та в перші повоєнні роки // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. праць. — Вип. 2. — К., 1998. — С. 126–127.

²⁹ Заболотна Т. В. Обличчя визволеного Києва // Велич подвигу народного: Зб. наук. статей. — Одеса, 2006. — С. 66–67.

³⁰ Бугай М.Ф. Депортація кримських татар у 1944 р. // Укр. іст. журн. — 1992. — № 1. — С. 34.

³¹ Постанова Державного Комітету Оборони. Травень 1944 р. // Укр. іст. журн. — 1992. — № 1. — С. 43.

³² Там само. — С. 44.

³³ Буцко О.В. «С возвращением»: Судьба украинских граждан, репатриированных на Родину // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. праць. — Вип. 2. — К., 1998. — С. 37.

³⁴ Білас І. Назв. праця. — С. 189.

³⁵ Нікольський В. Статистика соціального складу репресованих радянськими органами державної безпеки у 1943–1957 рр. (за документами архіву СБ України) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. — 2003. — № 1. — С. 105–106.

³⁶ Правда. — 1944. — 11 листопада.

³⁷ Буцко О.В. Назв. праця. — С. 151.

³⁸ Державний архів Дніпропетровської області. — Ф. 2441, оп. 1, спр. 157, арк. 2–16.

³⁹ Ковальський М.Т., Ченців В.В. «Фільтраційні справи» — невідомі джерела державних архівів // Архіви України. — 1993. — №№ 1–3. — С. 1–3; Кульков Е.Н., Мягков М.Ю., Ржешевский О.А. Война 1941–1945. Факты и документы. / Под ред. О.А. Ржешевского. — М., 2001. — С. 237–238.

⁴⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 46, спр. 363, арк. 3

⁴¹ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 46, спр. 404, арк. 2.

⁴² ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 46, спр. 120, арк. 12, 13, 14.

В статье проанализированы особенности восстановительного периода в Украине на освобожденной территории в идеологической плоскости, в том числе борьбы с национально-освободительным движением, использование властью репрессивно-карательных органов для сохранения сталинского тоталитарного режима.

Ключевые слова: *восстановительный период, послевоенные репрессии, идеологическая борьба*

In the article the features of the renewal period on the liberated territory of Ukraine are analyzed in ideological field, including combating of National-liberation movement, the use of repressive and punitive agencies for conservation of Stalin's totalitarian regime.

Keywords: *renewal period, postwar repressions, ideological struggle.*

Наукове видання

**СТОРИНКИ
ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Випуск 14

Тексти подаються в авторській редакції

Матеріали до друку підготувала: *С. Кривкіна*

Комп'ютерна верстка та оригінал-макет: *Л. Зубець*

Підписано до друку 02.02.2012 р. Формат 70х100/16.

Ум. друк. арк. 18,5. Обл. вид. арк. 19,0.

Наклад 300 прим. Зам. 50. 2012.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, вул. Грушевського, 4.